

પ્રવચન નં. ૧૭ ગાથા-૧૪ થી ૧૫ શનિવાર, પોષ સુદ ૪, તા. ૧૪-૦૧-૧૯૬૭

‘પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય’ ગાથા-૧૪ છેલ્લી લીટી. ૧૯ મે પાને. આ ગાથામાં એમ કહેવાણું કે, જીવમાં કર્મથી કરાયેલા રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ એનાથી સ્વરૂપ આત્માનું સહિત નથી, છતાં એનાથી સહિત માનવું એ જ મિથ્યાત્વભાવ અનંત સંસારનું બીજ છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? ત્યારે શિષ્યને પ્રશ્ન થયો. ‘તમે જ રાગાદિભાવને જીવકૃત કહ્યા હતા.’ ૧૨મી ગાથામાં તો. છેલ્લી લીટી, ૧૯મી પાનું. તમે જ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ, દયા-દાનના ભાવ, જે શુભ-અશુભભાવ એને જીવકૃત કહ્યા હતા, વળી તેને કર્મકૃત કેવી રીતે કહો છો? કહો! સમજાણું આમાં?

૧૨મી ગાથામાં એમ કહ્યું હતું કે, આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવા રાગાદિ વિકાર પુણ્ય-પાપના ભાવને કરે છે. એમાં પૂર્વનું કર્મ તો નિમિત્તમાત્ર છે, નિમિત્તમાત્ર છે. જે પોતે જ પુણ્ય-પાપના ભાવ એ બધો વિકારી (ભાવ) ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, એમ કહ્યું હતું. એ વિકારના ભાવને જીવ કરે છે એમ કહ્યું. અહીં કહ્યું કે, કર્મથી કરાયેલા વિકારીભાવ કહ્યા. બેનો

મેળ શી રીતે છે આ? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે.

તેનો ઉત્તર :- 'રાગાદિભાવ ચેતનારૂપ છે...' ત્યાં એ જ કહ્યું હતું. 'ચિત્તચિદાત્મક' ચેતના સ્વરૂપ રાગાદિ પરિણામ ૧૨મી ગાથામાં કહ્યું હતું. દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ, પૂજા આદિનો જે શુભરાગ ને અશુભરાગ છે એ છે તો પોતે ચેતના સ્વરૂપ. ચેતનાની વર્તમાન પર્યાયમાં છે, એ કાંઈ જડમાં નથી. શુભ-અશુભ રાગ, પુણ્ય-પાપના ભાવ એ ચેતનારૂપ છે. તેથી તેનો કર્તા જીવ જ છે. પરિણમનારો, થનારો, વિકારપણે કર્તા તો જીવ જ છે. કંઈ કર્મ કર્તા નથી. વિકારી પરિણામનો કર્મ કર્તા નથી, કર્તા તો જીવ છે.

'પરંતુ અહીં શ્રદ્ધા કરાવવા માટે...' એટલે કે અજીવથી ચૈતન્ય સ્વરૂપ જ્ઞાયકભાવ તો જુદો છે પણ કર્મના લક્ષે પુણ્ય-પાપનો ભાવ ઉપાધિભાવ થયો એનાથી પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ એ આસ્રવ તત્ત્વથી જુદું તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? એ પુણ્ય ને પાપના ભાવ જે આસ્રવ ભાવ છે એનાથી આત્મ સ્વરૂપ જુદું છે. એવી 'શ્રદ્ધા કરાવવા માટે મૂળભૂત જીવના શુદ્ધસ્વભાવની અપેક્ષાએ...' દેખો! હતા તો રાગાદિ એના કરેલા પરિણામ (છે) પણ મૂળભૂત એ સ્વભાવ નથી. સમજાણું કાંઈ? મૂળભૂત જીવના શુદ્ધસ્વભાવની અપેક્ષાએ ભગવાન આત્મા એનો કાયમી અસલી ટકાઉ નિત્ય શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ એવા શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ સ્વભાવની અપેક્ષાએ એ પુણ્ય-પાપના ભાવ કર્મના નિમિત્તથી થાય છે, એ કાંઈ સ્વભાવને આશ્રયે થતાં નથી, સ્વભાવમાં નથી. સમજાણું કાંઈ?

ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવ, તેમાં એ પુણ્ય-પાપના ભાવ વિકલ્પો નથી, તેમ તેને લક્ષે થતાં નથી. તેથી જીવમાં પુણ્ય-પાપના ભાવ તેના રૂપ અવસ્થામાં કર્તા હોયને પરિણામે છે છતાં તે ઉપાધિભાવ છે, તે જીવ સ્વરૂપના શુદ્ધતામાં એ નથી. એવા શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરાવવા એનાથી રહિત છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એ રાગાદિભાવ કર્મના નિમિત્તથી થાય છે, પરના લક્ષે (થયેલી) ઉપાધિ, કૃત્રિમ ઉપાધિ છે. ચૈતન્યનો મૂળ સ્વભાવ અનાદિ જ્ઞાન ને આનંદ ને સમરસી ભાવ (છે) એમાં એ પુણ્ય-પાપના ભાવ નિમિત્તને આધીન થયેલા કૃત્રિમ ક્ષણિક મલિનભાવ છે, એ શુદ્ધ સ્વભાવમાં નથી. એ શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરાવવા તેના સહિત માને તો તે મિથ્યાત્વ છે. એનાથી રહિત માને તે સમ્યગ્દર્શન છે. સમજાણું કાંઈ? કહો! આ તો સમજાય એવું છે, આ છોકરાઓને, હોં! ધ્યાન રાખવા માટે કહીએ છીએ. ન સમજાય તો એ ધ્યાન ન રાખે. કહો! સમજાણું આમાં?

આ આત્મા છે ને? એ આત્મા જે છે એ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાન ને આનંદની મૂર્તિ છે. આત્મા વસ્તુ પદાર્થ, ત્રિકાળ પદાર્થ એ તો જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદ સ્વરૂપ, શાંત સ્વરૂપ, વીતરાગ સ્વરૂપ, સ્વચ્છતા સ્વરૂપ એવા શુદ્ધ સ્વભાવનું સત્ત્વ, સ્વભાવનું સત્ત્વ એનું એ તત્ત્વ, આત્મા એ આત્મતત્ત્વ છે. એમાં જે પુણ્ય-પાપના ભાવ રાગ ને દ્વેષ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના ભાવ થાય એ બધા વિકારી ભાવ છે. એ વિકારી ભાવ ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ

આત્મામાં નથી અને તેને આશ્રયે થયેલા નથી. કર્તા જીવ છે પણ તે આત્માના સ્વભાવને આશ્રયે થયેલા નથી. તેથી તે કર્મના લક્ષે થયેલી કૃત્રિમ મલિનની ઉપાધિ છે. તેથી શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાએ એ દયા, દાન, વ્રત, પુણ્ય, પાપના ભાવ એ પરભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? એ સ્વભાવભાવની શ્રદ્ધા કરાવવા શુભાશુભભાવ પરભાવ છે એનાથી આત્મા સહિત નથી (એમ કહે છે). સમજાય છે કાંઈ?

આ મુદ્દાની રકમની વાત ચાલે છે. સમજાણું આમાં? મૂળ રકમ આત્માની જ્ઞાન, આનંદ ને શાંતિ આત્માની મૂળ રકમ છે. કહો! એ તો સમજાય કે નહિ? અને આત્મામાં જે કાંઈ શુભ ને અશુભભાવ થાય એ એની મૂળ રકમ નથી. એના મૂળ સ્વભાવમાં નથી અને એના અંતર સ્વભાવમાં શુદ્ધતા છે એટલે તેને લક્ષે એ વિકાર થતો નથી. એટલે મૂળ ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ વસ્તુ જે આત્મા એમાં કર્મના નિમિત્તે થતો પુણ્ય-પાપનો ભાવ એ વિભાવ એ પરભાવ, એ આત્માના સ્વભાવથી ભિન્ન છે. એવા પરભાવને ત્રિકાળી સ્વભાવની સાથે માનવો કે આ ભાવ મારા છે એનું નામ જ અનંત સંસારનું મિથ્યાત્વરૂપી બીજ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘એ કર્મના નિમિત્તથી થાય તેથી કર્મકૃત કલ્યા.’ હવે એનો દાખલો આપે છે. બહુ સાદી વાત છે અને બહુ સત્ય વાત છે. સમજાણું? તારી ભૂલ એટલી... ‘શ્રીમદ્’નું એક વાક્ય છે કે પરભાવને પોતાના માનવા અને પોતાને ભૂલી જવું. આટલું એક વાક્ય છે. ઈ આ છે. પુણ્ય ને પાપ, શુભ ને અશુભ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિનો પરિણામ તે શુભ છે. હિંસા, જૂઠું, ચોરીનો અશુભ છે. એ બન્ને પરભાવ છે. એ પરભાવને ત્રિકાળી સ્વભાવમાં માનવા અને પોતાનો શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વભાવ તેને ભૂલી જવું એ જ મહા મિથ્યાત્વ સંસારનું બીજ છે. કહો! સમજાણું આમાં? એનો દષ્ટાંત આપે છે.

‘જેમ કોઈ મનુષ્યને ભૂત વળગ્યું હોય...’ એક વાત. એક મનુષ્યને ભૂત વળગ્યું હોય. ‘તો તે મનુષ્ય તે ભૂતના નિમિત્તે નાના પ્રકારની વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે.’ અનેક પ્રકારની એમાં ચેષ્ટા કરે, ભૂતના નિમિત્તે. ભૂત નિમિત્ત છે, ચેષ્ટા થાય છે તેનામાં. ‘વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે. તેથી તે ચેષ્ટાઓનો કર્તા તો મનુષ્ય જ છે...’ ભૂતનું નિમિત્ત છે પણ ચેષ્ટાનો કર્તા તો મનુષ્ય જ છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- એકમેક ને?

ઉત્તર :- એકમેક કે દિ’ હતા? જુદે જુદા છે. એ તો બતાવે છે. પણ એની ચેષ્ટા તો પોતે કરે છે. ભૂતનું નિમિત્ત છે, ચેષ્ટા પોતે કરે છે. નિમિત્ત છે એ વળગ્યું. નિમિત્ત છે એમ કીધું. ચેષ્ટા વડે આમ માથું ધુણે ને આમ કરે ને આમ કરે, એ ચેષ્ટા તો એ પોતે કરે છે.

‘મનુષ્ય જ છે પરંતુ તે ચેષ્ટા મનુષ્યનો નિજભાવ નથી...’ મનુષ્યનો નિજભાવ નથી.

નિજભાવ હોય તો કાયમી થવું જોઈએ, એ તો થતું નથી. નિજભાવ જો ચેષ્ટા હોય, ભૂતના નિમિત્તની ચેષ્ટા કાયમની આ મનુષ્યમાં હોય તો ભૂત ન હોય ત્યારે પણ એ થવી જોઈએ. સમજાય છે કાંઈ? પણ ભૂતના પ્રસંગમાં તે આવ્યો ત્યારે તેનામાં એ ચેષ્ટા ને ઘેલછાય આદિની, ધુણવાની ચેષ્ટા થાય છે. એ ચેષ્ટાનો કરનારો તો એ આ મનુષ્ય જ છે. એ ચેષ્ટાનો કરનાર ખરેખર ભૂત નથી. સમજાણું કાંઈ? એ ચેષ્ટા મનુષ્યનો નિજભાવ નથી, નિજભાવ હોય તો તો કાયમ રહેવો જોઈએ. એ તો કૃત્રિમ ભૂત વખતે જ થાય છે. થાય છે એનામાં, કરે છે એ પણ ભૂત વખતે થાય છે. એ સિવાય થતો નથી. જુઓ! આ દષ્ટાંત છે.

‘માટે એ ચેષ્ટાઓને ભૂતકૃત કહીએ.’ માટે ચેષ્ટાઓને ભૂતકૃત કહીએ. પરિણમન તો એનું છે પણ એને આ અપેક્ષાએ ભૂતકૃત કહેવામાં આવે છે. કાયમનો ભાવ નથી, કાયમનું એનું સ્વરૂપ નથી અને ભૂત વખતે થાય માટે તેને ભૂત ચેષ્ટાનો કરનાર ભૂત કહેવામાં આવે છે. જુઓ! ન્યાય જુઓ! સમજાણું કાંઈ?

‘તેમ આ જીવ...’ એ તો દષ્ટાંત થયો. તેમ આ જીવ એટલે મનુષ્યની ઉપમા એને થઈ, મનુષ્યની. ‘કર્મના નિમિત્તે...’ પેલાને ભૂતના નિમિત્તે હતું, આ કર્મ એક ભૂતકૃત. એના ‘નિમિત્તે નાના પ્રકારના વિપરીત ભાવો...’ પેલામાં નાના પ્રકારની વિપરીત ચેષ્ટા હતી. અહીંયા અનેક પ્રકારના વિપરીત ભાવ, પુણ્ય, પાપ, શુભ, અશુભ, રાગ, દ્વેષ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ એ બધા વિપરીત ભાવો. ભૂતના કાળમાં કરેલી મનુષ્યની ચેષ્ટાઓ છતાં તેને ભૂતકૃત કહીએ. કેમકે તેટલા કાળમાં, તે પ્રસંગમાં થાય છે માટે. એમ જીવને કર્મના નિમિત્તે તે પ્રસંગમાં તેને રાગાદિ વિપરીત ભાવો પરિણમે છે. જીવ પોતે જ રાગ-દ્વેષ ને પુણ્ય-પાપપણે અનેક વિપરીતભાવ(પણે પરિણમે છે). વિપરીત એટલે? શુદ્ધસ્વભાવ ચૈતન્યનું વીતરાગી સમરસી સ્વરૂપ એનાથી વિપરીત ભાવ. શુભ ને અશુભ, આ પુણ્ય ને પાપ એ બધા અનેક પ્રકારના વિપરીત ભાવોરૂપે (પરિણમે છે). પેલામાં વિપરીત ચેષ્ટા હતી, આમાં વિપરીત ભાવ છે.

કોનાથી વિપરીત છે? કાયમ રહેલો ભગવાન આત્મા જ્ઞાન આનંદ સમરસી સ્વરૂપ કાયમ છે એનું. એમાં કર્મના નિમિત્તે તે કાળે વિપરીતભાવ રૂપે પરિણમે છે એ વિપરીતભાવનો કર્તા તો જીવ જ છે. જુઓ! ‘તે ભાવોનો કર્તા તો જીવ જ છે...’ જેમ પેલી ચેષ્ટાનો કર્તા જીવ (—મનુષ્ય) છે એમ આત્મામાં શુભ ને અશુભ ભાવ, પુણ્ય-પાપના ભાવ (થાય છે), જે ત્રિકાળ શુદ્ધસ્વભાવ, પવિત્ર ભાવ એનાથી વિપરીત ભાવ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવો (વિપરીત ભાવો છે). ઓહો...! કેટલી સ્પષ્ટતા છે! આ દયા, દાન, વ્રત પરિણામ એ શુભ છે. હવે એને આત્માના માનવા ને એનાથી સમકિત થાય એમ માનવું ગજબની વાતું કરી છે કે નહિ? અરે...! ભગવાન! શું કરે છે? સવળો થઈને ઉતરે તો તીર્થંકર થાય. અવળો થઈને ઉતરે તો તેતર ગોત્ર બાંધે કાં નિગોદમાં જાય. એવું છે આ. આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, ભગવાનનો—આત્માનો સ્વભાવ, મનુષ્યનો સ્વભાવ તો ભૂતકૃત વખતે

જ એ ચેષ્ટા દેખાય છે, કાયમનો એ સ્વભાવ નથી. એમ જીવનો કાયમનો સ્વભાવ એ પુણ્ય-પાપ ને વિપરીત ભાવ એ કાયમનો સ્વભાવ નથી. સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, શુદ્ધસ્વભાવ એ કાયમનો સ્વભાવ છે. એમાં કર્મના નિમિત્તના પ્રસંગના કાળે જ તેનામાં શુદ્ધસ્વભાવ એ વિપરીત ભાવ, પુણ્ય-પાપના ભાવ એ રૂપે જીવ પોતે થાય છે, પોતે પરિણમે છે. તેથી તેને શુભાશુભભાવનો આત્મા જ કર્તા કહીએ. અથવા... કહો! સમજાણું?

‘પરંતુ આ જીવનો નિજભાવ નથી...’ જુઓ! છે ને? આ જીવનો નિજભાવ નથી, નિજભાવ હોય તો કાયમ રહે. ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા એનો નિજભાવ તો જ્ઞાન, શાંતિ, આનંદ, સ્વચ્છતા, શુદ્ધતા, પવિત્રતા એવો જેનો કાયમી ભાવ છે એવો આ કૃત્રિમ ક્ષણે કર્મના પ્રસંગમાં થયેલો શુભ ને અશુભભાવ તે કાયમી ભાવ નથી તેથી તે નિજભાવ નથી. કહો! સમજાણું કાંઈ? ‘તેથી તે ભાવોને...’ કાયમી નથી તેથી તે ભાવોને, કરેલા જીવના હોવા છતાં તે તે પ્રસંગમાં થાય છે માટે તેને ‘કર્મકૃત કહીએ છીએ.’ આહાહા...! કહો! સમજાણું કાંઈ?

આ ઘરમાં છોકરો એવો થયો હોય ને બાયડી એવી આવેને પછી વશ થઈ જાય ને તો એની માનું પણ ગણે નહિ. પછી એની મા કહે, ભાઈ! તું તો બધો ઘણો હતો પણ આ આવી ત્યારથી તારા ભાવ બધા બગડી ગયા, દરકાર કરતો નથી. કહે છે કે નહિ? એમ કહે. સમજાણું? પારકો થઈ ગયો, પારકી જણી ને આવ્યો ત્યાં પારકો થઈ ગયો તું, આ શું થયું તને? સમજાય છે? એમ કહે, હોં! ઘરમાં. સાંભળીએ છીએ આ. એ.. ‘રતિભાઈ’! સમજ્યા ને?

એક જણાએ કહ્યું હતું, હોં! એની વહુ હતી તે બહુ સેવા ન કરે. હતી એવી જરીક પ્રકૃતિની. એને કહે, આ મારી મા છે, મારી જનેતા છે. તું તો પારકી જણી આવી છો પણ એ મારી મા છે. ગમે એ રીતે હોય તો મારે તો એની સેવા કરવી જોઈએ, મારે સેવા કર્યા વિના ચાલે નહિ. એની વહુને કહે છે, હોં! તને કદાચિત્ ન પસંદ પડે કારણ કે, પ્રકૃતિ ઓલી લાગે પણ મારી તો જનેતા છે, હોં! હું નવ મહિના એના પેટમાં રહ્યો છું. તું એની જનેતા નથી, તું પરની ક્યાંકથી જણી આવીને ઊભી છો અહીં અત્યારે. માટે તને એના ઉપર પ્રેમ નહિ આવે પણ મને તો (આવે છે), મારી તો મા છે. ગાંડી થાશે ને પાગલ થાશે તોપણ હું તો એની સેવા કરીશ. ક્યારેક છોકરો એવો થઈ જાય (તો) કોઈ વખતે મારે પણ, તને થઈ શું ગયું? અત્યાર સુધી તું મારી અનુકૂળતા હતો આ પારકી જણી આવી ત્યાં બદલાય ગયો, પારકો થઈ ગયો? ‘રતિભાઈ’! એવું છે આ.

એમ (અહીંયા) કહે છે, ભગવાન આત્મા તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે ને પ્રભુ! આનંદ ને જ્ઞાનની મૂર્તિ અનાદિ અનંત છે. એમાં કર્મનું લક્ષ થઈને તારામાં વિકાર થયા એ પરભાવ થયા એ તારા થઈ ગયા? તને શું થયું આ? સમજાણું કાંઈ? છે કરેલા તારા પણ તે તેના પ્રસંગથી થયેલા એ ઉપાધિભાવ તારા સ્વભાવમાં છે નહિ. તે કાળના કૃત્રિમ છે તેથી તેને

કર્મકૃત કહેવામાં આવે. છે તો તારા, તારાથી થયેલા પણ એને પારકી જણી આવી ત્યારથી તું બગડ્યો એમ કહે છે ને? પણ બગડ્યો છે તો ઈ ને? પારકી જણીને લઈને એને લઈને બગડ્યો નથી પણ એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એક વાત. એ વિકારી પરિણામની વાત કરી. આ દાખલો વિકારી પરિણામનો કહ્યો.

ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય આમ ચૈતન્યબિંબ જ્ઞાયક સ્વરૂપ છે. એમાં આ વર્તમાન કૃત્રિમ કર્મકૃતના ભાવો કરેલા જીવના છતાં કર્મ નિમિત્તના કરેલા ક્ષણિકની અપેક્ષાએ કહીને એ નિજભાવ નથી માટે તેને પરભાવ કહ્યા અને એવા પરભાવને પોતાના આત્મામાં માને તેને મિથ્યાદષ્ટિ સંસારનું બીજ કહે છે. આહાહા...! કહો! 'માંગીરામજી'! આ દયાનો ભાવ, એ આત્માના સ્વભાવમાં પોતાનો માને તો કહે છે કે મિથ્યાત્વભાવ છે. આરે.. આરે...! રાડ નાખી જાયને, દયા ભાવ મિથ્યાત્વ નથી, હોં! રાગભાવ છે એ પોતાના સ્વભાવમાં માનવો, મારો માનવો એનું નામ મિથ્યાત્વ સંસારનો ભાવ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? રાડ નાખે અત્યારના કેટલાક પંડિતો.

ભગવાન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા ફરમાવે છે, વીતરાગ પરમેશ્વર છે. ભાઈ! મનુષ્યની ચેષ્ટાઓ ભૂતના વળગવાથી થઈ, (એ) ચેષ્ટા તો એની છે પણ તે ક્ષણનો ભાવ ત્રિકાળનો એનો નથી માટે તેને મનુષ્યકૃત ચેષ્ટા હોવા છતાં ભૂતકૃત કહેવામાં આવે છે. એમ ભગવાન આત્મા એનો સ્વભાવ કાયમી જ્ઞાન ને આનંદ છે તેને કર્તામાં વિકારપણે પરિણમે છે, કર્મના સંગમાં એ પરિણમન ને કર્તા તો તે જીવ છે પણ તે ક્ષણના પ્રસંગથી તેમાં પરિણમ્યો તેથી તેને કર્મકૃત કહીને, પરભાવ કહીને આત્મામાં જોડાણ ન કરાવવા તે વાત કરવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો...! શુભભાવ સહિત આત્મા માનવો કહે છે કે, એ મિથ્યાત્વ છે એમ કહે છે અહીં. શુભભાવ કે અશુભભાવ એ જીવ સ્વભાવમાં અસમાહિત (એટલે કે) નથી, નથી છતાં તેને પોતાના માનવા એ જ ભવબીજ છે. એ જ પ્રતિભાસ- એવો જે ભાસ એ ભવનું બીજ છે. સમજાણું કાંઈ?

બીજી હવે સ્થૂળની વાત કરે છે. 'કર્મે કરેલા જે નાના પ્રકારના પર્યાય,...' દેવાદિ પર્યાયો ગતિ આદિના, કર્મથી થયેલી દેવ ગતિ આદિ. દેવ ગતિ, મનુષ્ય ગતિ આદિ. 'વર્ણ,...' આ વર્ણ શરીરાદિના, 'ગંધ, રસ, સ્પર્શ, કર્મ,...' લ્યો! એ કર્મ બધા પર. એ 'દેવ-નારક...' કર્મે કરેલું કર્મ બધું પાછું કર્મ થયું ને? દેવ અથવા કાર્ય બધા બહારના. 'દેવ-નારક-મનુષ્ય-તિર્યચશરીર,...' પર્યાયમાં સાધારણ ગતિ આદિ લેવી. 'દેવ-નારક-મનુષ્ય-તિર્યચશરીર,...' એ બધા કર્મકૃત છે, આત્માનું સ્વરૂપ નથી, આત્માએ કરેલા નથી. પેલા વિકારી પરિણામ તો આત્માએ કરેલા હતા. સમજાણું કાંઈ? વિકારી પરિણામ તો આત્માએ કરેલા હતા પણ કર્મકૃત કહીને સ્વભાવ સાથે એનું જોડાણ છોડાવવા (કહ્યું) કે, ભાઈ! તારા ચૈતન્ય સ્વરૂપની સાથે એ ભાવને જોડીશ નહિ. એ વિકારીભાવ, મલિનભાવ નિર્મળભાવ સાથે તેને જોડવા, સહિત

માનવા એ મિથ્યાત્વ છે. તેથી તેના ભાવ રહિત આત્માના સ્વરૂપને માનવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન ને મોક્ષનું બીજ છે. આહા...! આ શ્રદ્ધાની કિંમત જુઓ! સમજાણું કાંઈ?

શુભ-અશુભભાવ કરેલી પર્યાય (એની), છતાં ત્રિકાળી નિજભાવ નથી તેથી તેને વર્તમાન પર્યાયના અંશને ત્રિકાળ સાથે મેળવવો એનું નામ મિથ્યાત્વ-સંસાર બીજ છે. અને તે વિકારના પરિણામને શુભ-અશુભને ત્રિકાળ સ્વભાવમાં ન જોડવા, એકલો જ્ઞાયક સ્વભાવને અંતરમાં, લક્ષમાં લેવો રાગના અવલંબન વિના, રાગના આશ્રય વિના, રાગની મદદ વિના એકલા ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વભાવને અંતર આશ્રય લેવો એનું નામ મોક્ષનું બીજ તેને સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આ તો બહારની પર્યાય છે, ડોં! આત્માએ કરેલી નથી આ. આહા...! ‘અથવા કર્મે કરેલા...’ એમ. પેલું કર્મથી નિમિત્ત થઈને આવેલી આ ચીજો ગતિ, રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ કહો! કર્મ, બહારના કાર્ય, દેવ, નારકી, આ શરીરનું સંઘયણ, આ સંઘયણ-મારી મજબૂતાઈ છે, શરીરની મજબૂતાઈ મારી છે, આ શરીર મારું છે, વર્ણ, ગંધ મારા છે, આ સંસ્થાન-આકાર, દેહનો આકાર મારો છે, આકાર સુંદર, સુંદર અસુંદર એવો દેહનો આકાર. એવા ભેદ એક વાત. એને પોતાના માનવા એ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સમજાય છે કાંઈ? અંતરમાં ચેષ્ટા, કર્તાપણાનો ભાવ કર્મકૃત કીધો અને એ કર્મકૃત આ શરીર આદિની બાહ્ય પર્યાય. એને પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં માનવા એ મારા છે એ મિથ્યાત્વ સંસારનું બીજ છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘અથવા પુત્ર, મિત્ર,...’ આ દીકરો મારો. એ તો કર્મના નિમિત્તે થયેલી ઉપાધિ છે. આહા...! આ દીકરા પણ મારા નહિ? ક્યાં ગયા છે ‘મગનભાઈ’? ‘રાજકોટ’! કહો! સમજાણું? આ દીકરા, દીકરીઓ, પુત્ર-પુત્રી. મિત્ર. આ મારો મિત્ર છે, ભાઈ! ખરે ટાણે મદદમાં ઊભો રહે. કહે છે કે, મૂઠ છો. મિત્રની અનુકૂળતા આવી છે તો કર્મથી ઊપજેલો સંયોગ થયો છે. એ કાંઈ તારું સ્વરૂપ નથી. એને મિત્રને મારો માનવો એનું નામ જ સંસારનું બીજ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! મિત્ર એટલે શું પણ? પરવસ્તુ, કર્મથી બનેલી પરવસ્તુ. એને જાણવી કે આ છે. મારામાં માનવી એ મૂઠ છે એમ કહે છે. એય...! ‘ન્યાલભાઈ’! પણ ભાઈ! સારા છોકરા પાકે એ તો સારા તરીકે તો એને માનવા જોઈએ કે નહિ? શું કરવું? કહો! બાપુજી! બાપુજી! કરે પેલો ‘મહાસુખ’, લ્યો! આમ કરે, આ પણ માથે હાથ ફેરવે. લ્યો! ‘મહાસુખ’ને. એક ફેરી આમ નીકળતા હતા ત્યારે આમ હાથ ફેરવતા જોયા હતા. આ બધી જોયેલી વાત છે, ડોં! પહેલાં પાંચ, સાત વર્ષ પહેલાં ‘મહાસુખ’ પાછો જાતો હતો. અને પેલો પણ કહે, બાપુજી! બાપુજી, બાપુજી! આપની આજ્ઞા વિના.. આપને ઠીક પડે એમ... હવે લ્યો! સારા છોકરા તો માનવા કે નહિ પોતાના? ‘ન્યાલભાઈ’! કોના દીકરા? બાપા! પરવસ્તુ જગતની ચીજ (છે). એ પરને પોતાની માનવી એ જ મહા મિથ્યાત્વ અને પોતે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ભૂલવું, જ્ઞાન શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાતા વસ્તુ આત્મા છે એને ભૂલવું અને

આ મારા છે, એ મને મદદગાર છે, એ મને સેવા કરનાર છે. મિત્રો છે ને ખરે ટાણે ઊભા રહે. સમજ્યા ને?

અર્ધાંગના-સ્ત્રી, લ્યો! ખરે ટાણે બાપુ! નાગા, ભૂખ્યા પડ્યા હોય તો એ વસ્ત્ર ઢાંકે, નવરાવે, એ વિષ્ટા ચાલી જતી હોય તો ઘરની બાઈ હોય એ કામ કરે, બીજી કોઈ કરે? એ.. ‘ફુલચંદભાઈ’! બે બાપુ કરી છે, બે. એક પછી એક બન્ને ગઈ. કહો! સમજાણું કાંઈ? ચાર ચાર થાય, પાંચ પાંચ થાય, સાત થાય. નથી તમારે? પેલો નથી સાતમી (પરણ્યો)? સાતમી બાઈ હતી ઘરે, જોઈ હતી, વ્હોરવા ગયા હતા. છ મરી ગઈ. સમજાય છે? કોની બાયડી ને કોને કાંઈ? ગજબની વાતું! અને ભાઈઓ આવતા હશે કે નહિ આમાં? ભાઈ મારા કે નહિ? ‘ભગવાનદાસ’ જેવા ભાઈ હોય ને ‘શોભાલાલ’ જેવા એને ભાઈ હોય બન્નેને કેવી સ્થિતિ આમ જુઓ! વાસુદેવ ને બળદેવની કેવી પ્રીતિ હોય છે! એ પુત્ર, મિત્ર એમાં બધા આવી ગયા સમજ્યા ને? ભાઈઓ ને બધા એમાં આવી ગયા.

‘મકાન,...’ લ્યો! મકાન. ઠીક! ‘ધન,...’ એ પૈસા મારા, એ મકાન મારા, કર્મથી આવેલી સામગ્રી તું મારી માન, મૂઠ છો, એમ કહે છે. આહાહા..! ‘પુણ્યે વૈભવો, વૈભવે મદ ને મદે દુર્ગતિ’ ‘પરમાત્મપ્રકાશ’માં આવે છે. પુણ્યથી મળે વૈભવ, વૈભવથી મદ ચડે. પાંચ, પચાસ કરોડ થઈ જાય તો... આહાહા..! અને મદથી જાય દુર્ગતિ. અમારે એ પુણ્ય ન હોય. આચાર્ય સ્વયં કહે છે, એવું પુણ્ય અમારે નથી જોઈતું. આહાહા..! પુણ્યથી વૈભવ મળે. આમ ઢગલા ઢગલા આમ પચાસ પચાસ કરોડ, કરોડ, અબજ અબજ... આમ આહાહા..! નજર પહોંચે નહિ એટલા ઘરે હાથી, ઘોડા, બળદ... એ બધા શું કહેવાય? રથો. આહાહા..! ત્રણસો તો જોડા એક રાજાને હતા. ત્રણસો જોડા પગમાં પહેરવાના. જોડા સમજો છો? જુતા. ત્રીનસો જોડ. મરી ગયા પછી ત્રણસો જોડ નીકળી. એક પછી એક આવી જોડ જોઈએ ને ફલાણી જોડ જોઈએ ને, આ જોડ જોઈએ ને સવારમાં આ જોઈએ ને બપોરે આ જોઈએ ને રાતે આ જોઈએ, સૂતા વખતે આ જોઈએ, ઢીકણા વખતે આ જોઈએ, દિશાએ જવું હોય ત્યારે આ જોઈએ, ફલાણી બાપુ હોય ત્યારે આવી જોઈએ, આદમી આવા બેઠા હોય મિત્ર ત્યારે આવું જોઈએ. અનેક જાતના ત્રણસો જોડ જુતા. ખાધા જુતા!

કહે છે, એ મકાન મારા. એ મકાનની પેલી શું કહેવાય અંદરની? ઘરવખરી, ફર્નીચર, ફર્નીચર એવું ગોઠવ્યું હોય. આમ સાબરના શીંગડા ને ફલાણું ને ઢીકણું ને સિંહ ને... આહાહા..! આમ બેઠો હોય અને દેખે તો આ મારા.. મૂઠ છો. કર્મની બનેલી વસ્તુ છે. કર્મ નિમિત્ત થઈને આવેલી ચીજ છે, એ કાંઈ તારી ચીજ છે? ભારે વાત, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ચક્રવર્તીને હોય છે.

ઉત્તર :- ચક્રવર્તીને હોય તો એની કે દિ’ છે? એના છે જ નહિ. માનતો નથી. બેઠો છે ત્યાં એ શરીર હું નથી, ત્યાં આ વળી ક્યાંથી આવ્યું? રાગ (મારો) નથી ત્યાં આ ક્યાં

આવ્યું આત્મામાં? આહાહા...! એ શુભ ને અશુભ રાગવાળો હું નથી. હું તો જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવવાળો છું. આહાહા...! ધન, લક્ષ્મી, હીરા, માણેક, પન્ના, પૈસા, નોટું, ધાન્ય. બધા કોઠાર ભર્યા હોય, ચોખાના ને... સારા મોટા ગૃહસ્થને ઘરે હોય છે.

‘ધાન્યાદિ ભેદ...’ એ બધા આદિ, આદિમાં બધું લેવું, બહારની ચીજ. ‘એ બધાથી શુદ્ધાત્મા પ્રત્યક્ષ ભિન્ન જ છે.’ એ બધાથી શુદ્ધ ભગવાન પ્રત્યક્ષ ભિન્ન જ છે. એ બહારની ચીજો કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી ને અહીં કર્મની અહીં થયેલી. બે પ્રકાર લીધા ભાઈ! ઘાતિ કર્મના નિમિત્તે થયેલો અહીં વિકાર ને અઘાતિ કર્મથી થયેલો અહીં સંયોગ, બન્ને પર છે એમ સિદ્ધ કર્યું અહીં તો. સમજાણું કાંઈ? બે પ્રકારના કર્મ છે ને? ઘાતિ, અઘાતિ. ઘાતિકર્મના નિમિત્તથી કૃત્રિમ ઉપાધિ થવી અંતરમાં એ પર છે. અઘાતિ કર્મના નિમિત્તથી મળેલી સામગ્રી એ બહારમાં છે, એ પર છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ કોઈ મનુષ્ય...’ એને માટે દાખલો આપે છે. રાગ-દ્વેષને માટે ભૂતનો દાખલો હતો. ‘જેમ કોઈ મનુષ્ય અજ્ઞાની ગુરુના કહેવાથી એકાંત ઓરડામાં બેસી પાડાનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો...’ એ આવે છે આપણે ‘સમયસાર’ કર્તા-કર્મ (અધિકાર). એ બન્ને દાખલા છે, ભૂત ને બન્નેનો. ‘જેમ કોઈ મનુષ્ય અજ્ઞાની ગુરુના કહેવાથી,’ અજ્ઞાની ગુરુ કહેને એને પાડાનું ધ્યાન કરવાનું! ‘એકાંત ઓરડામાં બેસી પાડાનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો...’ એને પૂછ્યું કે, ભાઈ! તને કઈ પ્રીતિ છે? તો કહે, મને તો ભેંસથી બહુ પ્રીતિ છે. તો કહ્યું, એનો વિચાર કર. જેમાં પ્રીતિ (હશે) એમાં તારું ચિત્ત ચોંટી જશે. જેમાં તને પ્રીતિ એમાં તારું ચિત્ત ચોંટી જશે. ભેંસ મારા ઘરે છે ને. અધમણ દૂધ સવારે ને અધમણ સાંજે (આપે છે). એક મણ દૂધ તે કેવું! આમ સળી ઊભી રહે એવું. સળી સમજ્યા ને? સળી હોય છે ને? ખડકી. તૃણ-તૃણ. તરણા. નીચેથી ઊભી રહે. એવું દૂધ પાકે. હવે તો બધા સમજવા જેવા, પહેલા એવા પાકા દૂધ હતા. સળી આમ ઊભી રહે. આમ નાખે અંદર તો ઊભી રહે. ચીકાશ જામી હોય ને માથે પક્કડ થઈ જાયને આમ. પછી ઊભી રહે દૂધમાં. એવી ભેંસ હોય તો વ્હાલી લાગે કે નહિ? ત્યારે કહે, તને એ પ્રીતિ છે ને તો તેનું કર ધ્યાન.

‘પોતાને પાડા સમાન મોટા શરીરવાળો ચિંતવવા લાગ્યો...’ પોતાને પાડા સમાન ચિંતવવા લાગ્યો. ‘આકાશ જેવડા મોટા શિંગડાવાળો માની...’ આકાશ જેવડા મોટા શિંગડાં લાંબા, ‘હું આ ઓરડામાંથી કેવી રીતે નીકળીશ...’ લ્યો! કહો! સમજાણું?

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- ફળ, આ એમાં તારી પ્રીતિ છે એમાં એકાગ્ર થા, બસ એટલું.

‘એમ ચિંતવવા લાગ્યો.’ ઓરડામાંથી કેવી રીતે નીકળીશ? જોયું? ‘તે પોતાને પાડો ન માને તો મનુષ્યસ્વરૂપ પોતે બની જ રહ્યો છે.’ જોયું? પાડો ન માને તો મનુષ્યસ્વરૂપ બની રહ્યો છે.

‘તેમ આ જીવ મોહના નિમિત્તથી પોતાને વર્ણાદિક સ્વરૂપ માની...’ જોયું? શરીરના લક્ષમાંથી છૂટતો જ નથી, કહે છે. શરીર મારું, આ અવયવો મારા, ચેષ્ટા મારી, સંઘયણ મારા, આકાર મારા, મકાન મારા, પૈસા મારા. એવો એમાં એકાકાર થઈ ગયો કે એમાંથી લક્ષ ખેંચતો નથી, લક્ષ ખેંચતો જ નથી. ‘મોહના નિમિત્તથી પોતાને વર્ણાદિક સ્વરૂપ માની દેવાદિ પર્યાયોમાં આવ્યો માને છે.’ લ્યો! હું દેવ આવ્યો, હવે હું મનુષ્ય થયો, હું પાડો થયો. લ્યો! ઠીક! હું છોડી થઈ ગઈ, લ્યો! છોડી થઈ ગઈ, હું છોડી થઈ. છોડી એટલે લડકી, દીકરી થઈ ગઈ, લડકા હુઆ. શું દીકરા-દીકરી? એ તો જડ છે. શું થયું? પણ એનું ધ્યાન લક્ષ ત્યાં છે ને! એ રૂપે જાણે છું એમ અજ્ઞાની માને છે. એનાથી જુદો થઈ શકતો નથી. આ પણ અજ્ઞાનીએ અનાદિથી માનેલું છે.

મોહના નિમિત્તથી પોતાને રંગ, ગંધ, રસ ‘સ્વરૂપ માની...’ જુઓ! શ્લોકનો આધાર આપવો છે ને? ‘દેવાદિ પર્યાયોમાં...’ જુઓ! ન્યાં પર્યાય લીધી. ત્યાં પર્યાય લીધી હતી ને? નાના પ્રકારની પર્યાય. અહીં દેવાદિ પર્યાય લીધી, પેલામાં દેવ, નારકી આદિ શરીર લીધું હતું. ‘આવ્યો...’ એમાં આવ્યો માને છે. હું આ મિત્રમાં આવ્યો. સમજાણું? હું આ રંગમાં આવ્યો, મારો રંગ આવો, હું ધોળો, મારી કાઠી પાતળી, મારી કાઠી જાડી, શરીર જાડુ. મારું નાક લાંબુ, મારા કાન કુંડળ જેવા, મારી આંખ હરણીની આંખો જેવી. મારી મારી કરીને પરના આકારમાંથી છૂટો પડતો નથી. સમજાણું કાંઈ? આત્મા તો ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદની મૂર્તિ (છે). એમાં આ પરવસ્તુ કર્મથી આવેલી એના લક્ષમાં ખેંચાયો કે હું આમાં આવ્યો. હું દેવ થયો, મનુષ્ય થયો, ઢોર થયો, એકેન્દ્રિય થયો, કન્યા થયો, પુરુષ થયો, હીજડો થયો એવું એને માની બેઠો. જોયું? શું કીધું?

આ જે ‘મોહના નિમિત્તથી...’ મિથ્યાત્વને કારણે પોતાને. જુઓ! મોહ નિમિત્ત, મિથ્યાત્વ. ‘વર્ણાદિ સ્વરૂપ માની દેવાદિ પર્યાયમાં આવ્યો માને છે...’ હું દેવના સ્વરૂપે થયો છું, દેવ થયો. સ્વર્ગના દેવમાં, વૈમાનિકમાં હું આ દેહપણે ઉપજ્યો છું, એમ માને. ઠીક! કોઈ પુણ્યને લઈને ત્યાં ઊપજે ને? સ્વર્ગમાં હું આ દેવપણે આવ્યો છું. પેલા પણ કહે, સાહેબ! મહા પુણ્યવંત (છો). આપે પુણ્ય કર્યા, અમારા સ્વામી તરીકે અહીં ઉતર્યા. ઈ માને કે, હું દેવ તરીકે આવ્યો છું. પણ દેવ આત્મા ક્યાં છે? એ તો જડની પર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ? હું શેઠ તરીકે આવ્યો, હવે મારી નિમણુંક ન્યાં મુખ્ય મુનીમપણે મુખ્ય થઈ, શેઠાઈપણે મારી નિમણુંક થઈ. એ તો પર છે, શેઠાઈ-ફેઠાઈ તારી ક્યાં હતી એમાં? સમજાણું?

‘જો ન માને તો અમૂર્તિક શુદ્ધાત્મા પોતે બની રહેલ જ છે.’ જેમ પેલામાં (—દષ્ટાંતમાં) હતું ને? સમજાણું? મનુષ્યપણું, મનુષ્ય સ્વરૂપ પોતે બની જ રહ્યો છે. પાડો ન માને તો મનુષ્ય સ્વરૂપ બની રહ્યો છે. એમ આ પર સ્વરૂપે ન માને તો જીવ સ્વરૂપ શુદ્ધાત્મા અમૂર્તિક બની જ રહ્યો છે. અમૂર્તિક કહ્યું, પેલા મૂર્તિની સામે, મૂર્તિની સામે કહ્યું. આ પણ એનું

ધ્યાન ખોટું છે. આ શરીરપણે આવ્યો, સુંદર આકારપણે આવ્યો, પુરુષના અવયવોપણે આવ્યો, સ્ત્રીના અવયવોપણે થયો. એ બધો મૂઠ એને આકારે માને છે, પાડો થયો એવું માને છે આ. કહો! સમજાણું આમાં? કેવી શૈલીથી વાત કરી છે.

અજીવથી ભિન્ન ને આસ્રવથી ભિન્ન પાડવાની વાત કીધી, લ્યો! એ બધા જીવ સિવાયની બહારની ચીજો બધી અજીવ તારે હિસાબે. આ જીવ નહિ. અને પુણ્ય-પાપના ભાવ પણ જીવ નહિ, એ તો આસ્રવ છે. બન્નેથી રહિત છે છતાં સહિત માને છે તેનું નામ મિથ્યાત્વ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? અહીં તો હજી પેલા શુભભાવ થાય ને? દયા, દાન, મંદ કષાય, વ્રત, અણુવ્રત, મહાવ્રત. મિથ્યાત્વમાં અણુવ્રત, મહાવ્રત હોય નહિ, પણ એ માને છે. એવા શુભભાવથી તો નિશ્ચય ચારિત્ર થાય. એવા શુભભાવથી સંવર-નિર્જરા થાય. કહો! એવા શુભભાવથી સંવર-નિર્જરા થાય. અરે...! ભગવાન! પણ શુભભાવ તું મારા છે એમ માને ત્યાં મિથ્યાત્વનો આસ્રવ થાય. આહા...! કહો! આ સમજાય એવી વાત છે, હોં! આ તો બહુ સાદી ને સારી... કહો! 'શોભાલાલજી'! ચોખ્ખી વાત છે.

આ 'જો ન માને...' પેલો પાડો ન માને તો મનુષ્ય જ છે. એ તો ધ્યાનમાં ચડી ગયો હતો આમ આકારે એટલે જ માન્યું છે. એમ આનું લક્ષ ન્યાં ચડી ગયું છે એટલે માને છે બાકી છે નહિ એવો, એમ કહે છે. 'જો ન માને તો અમૂર્તિક શુદ્ધાત્મા પોતે બની રહેલ જ છે.' ભગવાન આત્મા અરૂપી, અરૂપી એટલે અમૂર્ત શુદ્ધાત્મા, અરૂપી શુદ્ધાત્મા બની રહેલો છે. એ પરવસ્તુ રૂપીપણે કોઈ દિ' થયો નથી. એના લક્ષમાં કરીને એમ કહે કે, હું તો હવે આમાંથી કેમ નીકળું? કેમ નીકળું? આવે છે ને? 'ગઢડા'વાળા નથી આવતા? લુવારીયા. પછી 'ચુડા'માં એ આવ્યા કો'ક દિ'. 'ચુડા'માં બન્યું હતું. એક છોકરો નાનો હશે, લુવારીયા લઈ ગયા હશે. પછી ન્યાં લઈ જઈને બાયડી પરણ્યો ને બધું થયું પછી ફરતાં ફરતાં અહીં 'ચુડા' આવ્યા. ત્યાં મોટા ઘરે છોકરા, બાયડી ને બધું. પછી અહીં જોઈને કહે, હું તો આ 'ચુડા'નો છું, આ 'ચુડા'નો હતો, મારું કુટુંબ અહીં છે. પછી પેલાને મળવા આવ્યા ત્યારે કહે, આ તો અમારો છે. ચાલ ભાઈ. (તો આ કહે), હું ન આવી શકું, મારે તો ન્યાં બાયડી, છોકરા છે. લુવારીયા નથી આવતા? ગાડા ભરી ભરીને લોઢાના કામ કરે. એવા માણસો પહેલા 'ચિત્તોડ'થી ફરતા આવતા. પછી કો'ક ગામનો છોકરો હશે 'ચુડા'નો વાણિયાનો બાર વર્ષનો લઈ ગયા, ઉપાડી ગયા. વાણિયાનો લઈ ગયા. ન્યાં જઈને પછી પરણાવ્યો, છોકરા થયા, બાયડી થઈ, બધું કરાવ્યું. એ પછી કેટલા વર્ષે અહીં 'ચુડા' આવ્યા. ત્યાં આવ્યા તો એને યાદ આવ્યું કે, હું તો આ 'ચુડા'નો છું, હું તો આ વાણિયાનો દીકરો હતો, મને અહીંથી લઈ ગયા હતા. ત્યાં પેલા બધા એના કુટુંબી મળવા આવ્યા. આવો પાછા. પણ મારે બાયડી, છોકરા છે. સમજાણું?

એમ જ્યાં આવ્યો ત્યાં આ મનુષ્યનું શરીર મળ્યું, પૈસા મળ્યા, મકાન મળ્યા, બાયડી,

છોકરા થયા, વહુરુ થઈ, મકાન થયા, આબરૂ થઈ. ચાલ બહાર. હવે પણ શી રીતે નીકળાય? 'નેમિદાસભાઈ'! કંચન ને કામિની બેમાંથી શી રીતે નીકળાય? ખબર પડી તો પેલા મળવા આવ્યા બિચારા, હોં! આ ન ગયો તો મળવા આવ્યા, ખબર પડી આ છોકરો આપણો છે. ઘણા વર્ષ થઈ ગયેલા પરચીસ-ત્રીસ વર્ષ. હા, ભાઈ! હું છું તો અહીંનો, મને આ લોકો લઈ ગયેલા. ન્યાં તો મને એણે પરણાવ્યો છે, મારે બાયડી-છોકરા છે, બધું છે. મારે કાંઈ મુકીને અવાય નહિ. એમ ક્યાંકથી આવીને અહીં વળગ્યો, જ્યાં કાંઈક પૈસા થયા ને બાયડી થઈ ને છોકરા થયા (તો કહે), આ મુકીને મારે ક્યાંય બહાર ન જવાય, બાપા!

'જો ન માને તો અમૂર્તિક શુદ્ધાત્મા પોતે બની રહેલ જ છે.' જુઓ! બે દાખલા આપ્યા. 'આ રીતે આ આત્મા કર્મજનિત રાગાદિભાવ...' એ પુણ્યના, પાપના જીવમાં ભાવ થાય વિકારીભાવ કર્મના સંગે થયેલા છે. આત્માના સંગનો એ સ્વભાવ નથી. ભગવાન આત્મા સચ્ચિદાનંદની મૂર્તિ છે. સત્ શાશ્વત જ્ઞાન ને આનંદનો સૂર્ય છે. એવા આત્મામાં પુણ્ય ને પાપના ભાવ તે રાગાદિભાવ કર્મજનિત છે.

બીજી વાત. 'કર્મજનિત વર્ણાદિકભાવ...' બન્ને કર્મજનિત. એક બહાર ને એક અંદર. 'તેનાથી સદાકાળ ભિન્ન છે.' તેનાથી સદાકાળ ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ ભિન્ન છે, જુદો છે. સદાકાળ, ત્રણે કાળ લીધું છે ને? મનુષ્ય તો મનુષ્ય જ છે. સમજાણું કાંઈ? સદાકાળ ભિન્ન છે. લ્યો! હવે શ્લોકનો આધાર આપે છે.

'વર્ણાદ્યા વા રાગમોહાદયો વા | મિત્રા ભાવાઃ સર્વ એવાસ્ય પુન્સઃ'^૧ નીચે. 'આ આત્મા વર્ણાદિ...' એટલે રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આ શરીરનું 'અને રાગાદિ...' અંદરનો રાગ ને રંગ એ 'મોહાદિ બધા ભાવ (પોતાથી) ભિન્ન છે.' ભગવાન ચૈતન્યસ્વરૂપ શુદ્ધ આનંદની કાતળી છે. એનાથી વિકારી પરિણામ બધા તદ્દન જુદા છે. છતાં અનાદિથી અજ્ઞાની એ મારા છે અને હું કોણ છું એ તો ભૂલી ગયો છે. એનું નામ મિથ્યાદષ્ટિ અને સંસારનું બીજ કહે છે. ચોરાશીમાં ફાલ ફાલતા હોય તો આ મિથ્યાત્વમાંથી ફાલે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

'તોપણ (ભિન્ન છે તોપણ) અજ્ઞાની જીવોને આત્મા કર્મજનિત ભાવોથી સંયુક્ત પ્રતિભાસે છે,...' સ્વરૂપના ચૈતન્યના આનંદ અને જ્ઞાનના સ્વભાવવાળા ભાન વિના, મારો આવો સ્વભાવ છે એનું જેને ભાન નથી એ અજ્ઞાનીને એ પુણ્ય ને પાપના ભાવ અને શરીરાદિ બાહ્ય એ સંયુક્ત પ્રતિભાસે છે, એ સહિત ભાસે છે. એનાથી રહિત છે છતાં સહિત ભાસે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? પંડિતની અર્થ કરવાની શૈલી પણ કેટલી સરસ છે, જુઓને! ગાથા સાથે મેળવી.

'ખલુ સઃ પ્રતિભાસઃ ભવવીજમ્' લ્યો! છેલ્લો ટુકડો બાકી રહ્યો હતો ઇ. નિશ્ચયથી તે પ્રતિભાસ, તે ભાસ થવો. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ જ્ઞાનાનંદની મૂર્તિમાં વિકાર પુણ્ય-પાપના ભાવ અને શરીરાદિ મારા એમ ભાસ થવો એનું નામ મિથ્યાત્વ ને સંસારનું બીજ છે. 'નિશ્ચયથી

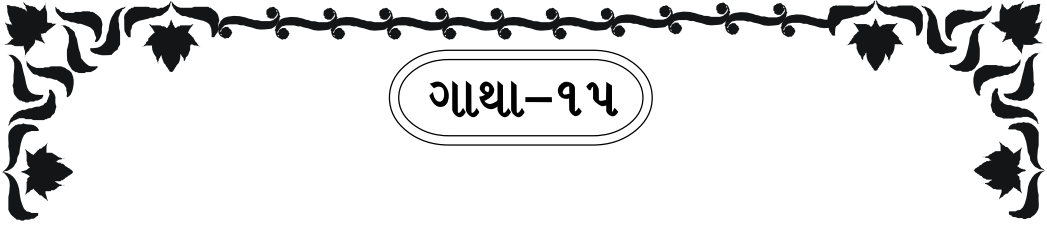
આ પ્રતિભાસ તે જ સંસારના બીજભૂત છે.' વાહ..! સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપી આત્મા, એમાં અજ્ઞાનીને એ રાગ-દ્વેષના ભાવ ને કર્મ શરીરાદિ ભિન્ન હોવા છતાં પોતાના ભાસે છે, એ ભાવ સંયુક્ત ભાસે છે તે પ્રતિભાસ જ મિથ્યાત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? એનું નામ વિપરીત માન્યતા છે. સમજાણું? એ સંસારનું બીજ છે.

ભગવાન આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ શુદ્ધ સ્વરૂપ ત્રિકાળી સ્વભાવભાવ, એમાં આ પુણ્ય-પાપના શુભ-અશુભભાવ અને શરીર, રંગ આદિને મારા છે એવો પ્રતિભાસ થવો, એના નથી ને મારા છે એમ ભિન્ન છે તેને અભિન્ન ભાસ થવો એનું નામ જ મિથ્યાત્વરૂપી બીજડું ચોરાશીના અવતારનું બીજ એ છે. આહા..! ટૂંકું અને ટચ સત્યનું સ્વરૂપ. કહો! 'માંગીરામજી' હવે આ તો કહે હજી અણુવ્રત ને મહાવ્રતથી આત્માને કલ્યાણ થાય. અણુવ્રત, મહાવ્રત હજી મિથ્યાદષ્ટિના, હોં! સમક્રિતીને અણુવ્રત, મહાવ્રતનો વિકલ્પ હોય તો એ માને, એના મોટા વાંધા. પુણ્ય હેય કે ઉપાદેય? ભાઈ! સમજ તો ખરો, કઈ અપેક્ષા છે. શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ સર્વથા પર જ છે. વસ્તુ જ પર છે ત્યાં પ્રશ્ન શું?

ભગવાન આત્માનો સ્વભાવ તો જ્ઞાન ને શાંતિ, આનંદની મૂર્તિ (છે). એમાં આ પ્રતિભાસ થવો કે આ રાગ મારો છે, આ વસ્તુ રાગ સહિત છે, એ વસ્તુ શરીર સહિત છે, એ વસ્તુ કર્મ સહિત છે. જુઓ! સમજાણું? એ વસ્તુ કર્મ સહિત છે એવો ભાસ તે સંસારનું બીજ છે. અને એ વસ્તુ રાગ અને શરીર ને કર્મથી ભિન્ન સ્વરૂપનો, સ્વભાવથી અભિન્ન એવો ભાસ થવો, સ્વભાવથી અભિન્ન એવો અંદર ભાસ થવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. સમજાણું કાંઈ? એનો જરી દાખલો આપે છે.

ભાવાર્થ :- 'જેમ બધાં વૃક્ષોના મૂળભૂત બીજ છે...' બધાં વૃક્ષોનું મૂળભૂત તો બીજ છે. જાંબુના વૃક્ષનું જાંબુ બીજ છે, નીમના વૃક્ષનું લીંબોડી બીજ છે. દરેકને બધા વૃક્ષોનું બીજ છે. 'તેમ અનંત સંસારનું મૂળ કારણ...' અનંત સંસારના પરિભ્રમણનું 'મૂળ કારણ કર્મજનિત ભાવોને પોતાના માનવા તે છે.' આહાહા..! એ શુભભાવોનો અહંકાર-અમે શુભ કર્યા, અમારો શુભભાવ, અમે પુણ્યવંત છીએ, અમે પાપી છીએ, અમે મુર્ખ છીએ. સમજાય છે? અમે પંડિત છીએ એ બધા કર્મજનિતના ભાવને પોતાના માનવા એ સંસારનું બીજ છે, અનંત સંસારનું મૂળભૂત બીજ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

જેમ બધાં વૃક્ષોના મૂળભૂત તો બીજ છે. બીજ હોય તો વૃક્ષ ઉગે. એમ અનંત સંસારનું મૂળ કારણ તો કર્મના નિમિત્તે થયેલા બે પ્રકારના ભાવો-પુણ્ય-પાપના ભાવ ને શરીરાદિ આ ભાવ આઠ કર્મમાં ઘાતિ ને અઘાતિ, એને પોતાના માનવા... આહાહા..! એ સંસારનું બીજ છે. 'આવી રીતે અશુદ્ધતાનું કારણ બતાવ્યું.' લ્યો! આ રીતે 'કર્મકૃત' શબ્દ કહીને અશુદ્ધતાનું કારણ બતાવ્યું અને એ અશુદ્ધતા પોતામાં માનવી એ સંસારનું બીજ છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? હવે ત્રણ દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર એની વ્યાખ્યા.

ગાથા-૧૫

પુરુષાર્થ સિદ્ધિનો ઉપાય

વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યગ્વ્યવસ્ય નિજતત્ત્વમ્ ।

યત્તસ્માદવિચલનં સ એવ પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોઽયમ્ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ :- [વિપરીતાભિનિવેશં] વિપરીત શ્રદ્ધાનનો [નિરસ્ય] નાશ કરીને [નિજતત્ત્વમ્] નિજસ્વરૂપને [સમ્યક્] યથાર્થપણે [વ્યવસ્ય] જાણીને [યત્] જે [તસ્માત્] તે પોતાના સ્વરૂપમાંથી [અવિચલનં] ભ્રષ્ટ ન થવું [સ એવ] તે જ [અયં] આ [પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયઃ] પુરુષાર્થસિદ્ધિનો ઉપાય છે.

ટીકા :- 'યત્ વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યક્ નિજતત્ત્વં વ્યવસ્ય તત્ તસ્માત્ અવિચલનં સ એવ અયં પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયઃ ।' -જે વિપરીત શ્રદ્ધાનનો નાશ કરી યથાર્થપણે નિજસ્વરૂપને જાણે અને તે પોતાના સ્વરૂપમાંથી ભ્રષ્ટ ન થાય તે જ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ થવાનો ઉપાય છે.

ભાવાર્થ :- પૂર્વે જે કહ્યું હતું કે સંસારના બીજભૂત કર્મજનિત પર્યાયને આત્માપણે-પોતારૂપે જાણવું તેનું જ નામ વિપરીત શ્રદ્ધાન કહીએ છીએ. તેનો મૂળમાંથી નાશ કરવો તે સમ્યગ્દર્શન છે. કર્મજનિત પર્યાયથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને કર્મજનિત પર્યાયોથી ઉદાસીન થઈ સ્વરૂપમાં અર્કપ-સ્થિર રહેવું તે સમ્યક્-ચારિત્ર છે. એ ત્રણે ભાવોનો સમૂહ તે જ આ જીવને કાર્ય સિદ્ધ થવાનો ઉપાય છે, બીજો કોઈ ઉપાય સર્વથા નથી. ૧૫.

પુરુષાર્થ સિદ્ધિનો ઉપાય

વિપરીતાભિનિવેશં નિરસ્ય સમ્યગ્વ્યવસ્ય નિજતત્ત્વમ્ ।

યત્તસ્માદવિચલનં સ એવ પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોઽયમ્ ॥૧૫॥

ત્રણે લીધું-દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર. વિપરીત શ્રદ્ધાન, જે વિપરીત શ્રદ્ધા કીધી ને? કે, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો આત્માને છે એમ માનવા અને બહારની ચીજો અઘાતિથી મળી તેને આત્માની માનવી એનું નામ વિપરીત અભિનિવેશ-મિથ્યાત્વ છે. એનો નાશ કરવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. વિપરીત અભિપ્રાયનો નાશ એટલે પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો ને આ પરવસ્તુ

૨૪૮

પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય પ્રવચન (ભાગ-૧)

મારી એનો નાશ (થવો) એટલે કે સ્વભાવ શુદ્ધસ્વભાવ સ્વરૂપ હું છું એમ અંતરમાં પ્રતીતિ, ભાન થવું એનું નામ સમ્યગ્દર્શન-વિપરીત અભિપ્રાયના નાશનું કારણ છે. વિપરીત અભિનિવેશના નાશનું કારણ તો આ છે. કોઈ રાગ-બાગ મંદ કરે ને આ કરે ને બહાર ઘટાડે એ કાંઈ વિપરીત અભિનિવેશનું નાશનું કારણ નથી. સમજાય છે કાંઈ? એમ સિદ્ધ કરે છે. ભાઈ! આ મિથ્યાત્વનો નાશનો ઉપાય? બહારને ઘટાડે, ત્યાગ વ્રત કરે, બહાર ત્યાગી થાય, જંગલમાં જંગલ જાય. કે, ના. વિપરીત શ્રદ્ધાનો નાશ કરવો. એ પુણ્ય-પાપના ભાવ મારા ને પરવસ્તુ મારી એનો નાશ કરી એટલે શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તે હું એમ અંતર અભિપ્રાયમાં સ્વભાવની દષ્ટિ કરવી એનું નામ સમ્યગ્દર્શન ને વિપરીત અભિપ્રાયના નાશનો ઉપાય છે. બીજા બે કહેશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)